

Eesti Orhideekaitse Klubi

Õõviul 10

2014

Eesti Orhideekaitse Klubi ajakiri ÖÖVIIUL 10/2014

Sisukord

- 3 Eessõna - Laimi Truus
- 4 2014. aasta orhidee on hall käpp
- 5 Suvised välitööd 2013. aastal
Kõdu-koralljuure inventuur - Ester Valdvee
- 8 Kagu-Eestis kõdu-koralljuurt otsimas ehk „üks, paar, kolm“
- Tiit Speek
- 12 Kõdu-koralljuure otsingute jätk - Sirje Azarov
- 14 Niitvälja soo kaitstavaid soontaimi inventeerimas -
Merit Otsus
- 18 Tähelepanekuid orhideemaailmast
Maalambad ja käpalised ühel karjamaal - Annika Michelson
- 23 Muu
Uus orhideeraamat
Fotonäitus „Orhideed Eestimaa looduses“
- 25 Hea orhideehuviline!
- 26 Journal of Estonian Orchid Protection Club Ööviit -
Lesser Butterfly Orchid

Toimetaja: Laimi Truus
Kujundus ja trükk: OÜ Digimap

Fotod:
Ülle Jõgar (lk 12)
Annika Michelson (lk 18, 19, 22)
Jaak Neljandik (lk 5, 8, 9, 16)
Arto-Randel Servet (esikaas, tiitelleht)
Tarmo Pikner (tagakaas)
Ester Valdvee (lk 14)

Esikaanel hall käpp Hiiumaal 20. mail 2013
Tagakaanel hall käpp Saaremaal 4. juunil 2013

ÖÖVIIUL internetis: <http://www.orhidee.ee>

Halli käpa valgeõieline vorm. Saaremaa, 4. juunil 2013.

Eessõna

Möödas on järjekordne hea orhideeaasta. Aasta 2013 oli õiterikas, kuigi õitseaeag jäi lühikeseks kuiva ja kuumade suve tõttu. Nüüd, uuel kevadel, ootavad värsked võrsed kõdu vahelt välja tulemiseks õiget aega. Milliseid lootusi annab uus õitseaeag?

Käpaliste arvukus ja õitsemine on sageli seotud sellega, millises seisundis kasvukoht on ja kuidas seda on mõjutatud. Tundub, et kuivendusest mõjutatud madalaloes on käpalised hakanud palju rohkem õitsema kui varasematel aegadel, sest toitaineid vabaneb rohkem ning ju neile piisab soos kasvamisel kevadisest suurveest, kuigi suvel võib krõbekuiv olla. Selle kinnituseks on kümnetes tuhandetes õitsvaid käoraamatuid eelmisel suvel külastatud Niitvälja soos. Teisalt, ka traditsiooniline majandamine mõjutab nii orhideede arvukust kui õitsemist. Kuid ei sureta neid välja. Nagu Annika Michelsoni (lk 21) tähelepanekutest näha, on lammaste poolt madalaks püüatud karjamaal käpaliste arvukus suur vaatamata sellele, et lammaste ilmne lemmikroog on just orhideeõied. Küll aga ohustavad kõrge ja tihe kulu kasvama jäänud heinast, võsastumine, tallamine ja üleskaevamine, kas inimese või metssea poolt. Neist ohtudest suurim tundub olevat siiski kasvukohtade kinnikasvamine – vaatamata sellele, kas neile on kaitsestaatus antud või mitte.

Head õitsemist käpalistele, aukartust õrnade taimede vastu orhideevaatlajatele, tegusat toimetamist klubile!

Laimi Truus

2014. aasta orhidee on hall käpp

Eesti Orhideekaitse Klubi (EOKK) valis juba viiendat korda aasta orhideed. Senised aasta orhideed on olnud punane tolmea (vt Toomas Hirse artikkel ajakirjas Eesti Loodus (EL) 2011/08), tõmmu käpp (Kadri Tali artikkel EL 2011/06–07), kahelehine ja rohekas käoheel (Kadri Tali ja Tiiu Kulli artikkel EL 2012/05), kõdu-koralljuur (Tiiu Kulli artikkel EL 2013/4; kokkuvõtted välitöödest käesolevas ajakirjas lk 5–13).

2014. aasta orhidee on hall käpp. Hall käpp (*Orchis militaris*) on lopsakate heleroheliste vart ümbritsevate lehtede, püstise tugeva varre ja tihedas tähkjas õisikus kasvavate õitega orhidee, kes armastab hästi valgustatud, lubja- ja toitainerikkaid kasvukohti. Õied on lillakad, väljastpoolt hallikad. Õie kuju meenutab harali käte ja jalgadega meest, kel suur rooma sõduri kiiver peas. Halli käpa peamisteks kasvukohtadeks on loopealsed, niidud, kadastikud ja puisniidud, aga ka tee- ja kraaviperved ning isegi mahajäetud karjäärid. Õitseag kestab mai lõpust jaanipäevani.

Eesti on halli käpa Euroopa-Siberi levila põhjapiir. Soomes on ta ohustatud liikide hulgas ja esineb vaid maa edelaosas, Taanist on ta hävinud ja Norras puudub. Ka Suurbritannias on liik ohustatud ja esindatud mõne üksiku leiukohaga. Arvukam ja vähem ohustatud on hall käpp Lõuna-Euroopas. Eestis on hall käpp küllaltki arvukas lääneosas ja saartel. Põhja-Eestis leidub teda märksa vähem, Kesk-, Ida- ja Lõuna-Eestis kuulub ta aga juba haruldaste liikide hulka. Ühena kõigist Eestis kasvavatest orhideedest ehk käpalistest kuulub ka hall käpp 1983. aastast riikliku looduskaitse alla. Viimastel kümnenditel on selle III kaitsekategooriasse kuuluva käpalise arvukus vähenenud kasvukohtade hävimise tõttu. Muuhulgas ohustab halli käppa ning ka mitmeid teisi kodumaiseid orhideeliike lilledena vaasi korjamine.

Tema seisundi selgitamisele ja liigi populariseerimisele keskendubki klubi käesoleval aastal.

Suvised välitööd 2013. aastal

Kõdu-koralljuure inventuur

Eesti Orhideekaitse Klubi 2013. aasta pikema suvise väljasõidu planeerisime Karula rahvusparki (Valga- ja Võrumaa) kõdu-koralljuure ja väikese käopõlle leiukohtade kontrollimiseks. Et 2013. aasta kevad oli kiire arenguga, oli väljasõidu ajal (7.–9. juuni) juba vähe lootust õitsvaid koralljuuri leida. Kontrollimiseks võtsime Keskkonnaregistri andmebaasis olevad kolm Ähijärve küla leiukohta. Esimese külastus ebaõnnestus, sest kuplite vahel olev madalsoomets oli läbimatu. Kahest järgmisest kohast leidsime kõdu-koralljuurt – ühest 13, teisest ainult ühe isendi. Lisaks loendasime ca 1000 väikest käopõlle.

Teisel päeval viis Hele Tulviste meid Mõniste kanti kõdusoometsa, kus ta oli kõdu-koralljuuri leidnud. Meil õnnestus näha seitset isendit. See leiukoht ei asu kaitsealal, vaid jääb Peetri jõe MKAst lõunasse.

Kolmandal päeval Karula rahvuspargis Veetka õõtsik-siirdesoo servast 48 viljunud kõdu-koralljuurt leides tõdesime, et just selle uue ja esindusliku leiukoha pärast me sõidu ette võtsimegi.

Veetka õõtsik-siirdesoo.

Karulas ja selle ümbruses 7.–9. juunil 2013. a leitud kaitstavad taimeliigid. Kokku üks I kategooria, kolm teise ja 17 III kaitsekategooria liiki

Leiukoht	Liik	Kaitsekat.	EL LD lisa nr
Õdri järve ja Kaadsijärve vaheline karusambla-kõdusoomets	roomav öövilge, <i>Goodyera repens</i>	III	
	väike käopõll, <i>Listera cordata</i>	II	
	vööthuul-sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza fuchsii</i>	III	
	kõdu-koralljuur, <i>Corallorhiza trifida</i>	II	
	harilik ungrukold, <i>Huperzia selago</i>	III	V
	suur käopõll, <i>Listera ovata</i>	III	
	kuradi-sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza maculata</i>	III	
	karukold, <i>Lycopodium clavatum</i>	III	V
Pautsjärve reservaat	väike käopõll, <i>Listera cordata</i>	II	
	roomav öövilge, <i>Goodyera repens</i>	III	
	kaunis kuldking, <i>Cypripedium calceolus</i>	III	II, IV
	suur käopõll, <i>Listera ovata</i>	III	
	harilik ungrukold, <i>Huperzia selago</i>	III	V
	väike käopõll, <i>Listera cordata</i>	II	
	kõdu-koralljuur, <i>Corallorhiza trifida</i>	II	
	karvane maarjalepp, <i>Agrimonia pilosa</i>	III	II, IV
balti-sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza baltica</i>	III		
Mustjõe-äärne	rohekas käoheel, <i>Platanthera chlorantha</i>	III	
Peetri jõe maastiku-kaitseala, salumets	rohekas käoheel, <i>Platanthera chlorantha</i>	III	
	tähkjäs rapuntsel, <i>Phyteuma spicatum</i>	III	
	pruunikas pesajuur, <i>Neottia nidus-avis</i>	III	
	kaunis kuldking, <i>Cypripedium calceolus</i>	II	II, IV
	harilik kikkapuu, <i>Euonymus europaea</i>	III	
	laialehine neuuvaip, <i>Epipactis helleborine</i>	III	

Kõdusoomets Karisöödi lähedal	kõdu-koralljuur, <i>Corallorhiza trifida</i>	II	
	rohekas käokeel, <i>Platanthera chlorantha</i>	III	
	laialehine neiuvaip, <i>Epipactis helleborine</i>	III	
	vööthuul-sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza fuchsii</i>	III	
Karjäär Liivamäe ja Kolgamäe vahel	balti sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza baltica</i>	III	
	soo-neiuvaip, <i>Epipactis palustris</i>	III	
	kahkjaspunane sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza incarnata</i>	III	
	suur käöpõll, <i>Listera ovata</i>	III	
	rohekas käokeel, <i>Platanthera chlorantha</i>	III	
Veetka järve õõtsik- siirdesoo	soo-neiuvaip, <i>Epipactis palustris</i>	III	
	kahkjaspunane sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza incarnata</i>	III	
	kõdu-koralljuur, <i>Corallorhiza trifida</i>	II	
Perajärve	haruline võtmehein, <i>Botrychium matricariifolium</i>	I	

Ester Valdvee

Kagu-Eestis kõdu-koralljuurt otsimas ehk „üks, paar, kolm“

Klubi 2013. aasta esimese suvise retke sihiks olid Karula rahvuspark ja külgnevad Mõniste maad. Botaanikutel ja nendega ühinenud huvilistel tuli kindlaks teha, kas Karula ooside vahel soovikumetsades ja rabalappidel on leida kõdu-koralljuurt, 2013. aasta orhideed. Tema kasvupaigad on puudulikult kaardistatud ja usaldusväärseid andmeid napib. Keskkonnaamet soovitas

Kõdu-koralljuure inventeerijad Karulas 2013. aastal.

võtmeheina leiukoha üle vaadata. Pärast kogunemist Antslas 7. juuni palaval pärastlõunal liikusime esimesse „kepsupunkti“. Õhtul seadsime end sisse orhideede uurija Tiiu Kulli maakodus Künimetsa talus. Kiirel juunikuisel välitööde ajal võttis Tiiu enda peale veel meie majutamise, keetis süüa ja küttis suitsusauna.

Läänemaa taimerikkustega harjunuil jäi suur saak seekord saamata. Üks suurepärane taimetundja tõdes – rohkem metsa kui orhideesid. Valga- ja Võrumaal ei katnud orhideed teeäärseid välju ja neid ei esinenud hulgakaupa koos, nagu oli tõrvalilli ja harilikke kellukaid ühel hästi hooldatud niidul kruusatee ääres. Kui üks liivakarjäär välja arvata. Üht kui teist liiki siiski mõnekaupa leidus. „Kui arvestada hulka, asi läheb muidugi veel teravamaks ja ometi segasemaks,“ tõdeb Uku Masing raamatus „Mälestusi taimedest.“

7. juuni

Enne metsa minekut olin minagi välja uurinud, et kõdu-koralljuur on tsirkumpolaarne liik, koduks terve Euraasia mandri põhjaosa Skandinaaviast ja Baltimaadest Tšuktsimaa ja Kamtsatkani välja, terve Põhja-Ameerika Beringi väinast läänes

kuni Labradorini idas. USA läänerannikul ulatub levila Alaskast põhjas kuni New Mexiconi lõunas. Peale selle Kesk-Lääne mägede ja tasandike osariigid Idaho, Wyoming, Montana, Dakota, Suurt Järvistut ümbritsevad Minnesota, Wisconsin, Michigan, Illinois. Uus-Inglismaal Maine'ist Lääne-Wirginia ja Marylandini. Milline kohanemisvõime! Seda tõestab ka California flora kirjeldus (The Jepson Manual: Vascular Plants of California): Californias Sierra Nevada mägedes kasvab 1400–1700 m kõrgusel. Sellele, et tegemist on enamasti tundra- ja taigavööndi elanikuga, osutab üks ta ingliskeelseid nimesid – *northern coralroot*. Kasvukohtadeks valdavalt märjad okasmetsad. Ähijärve turbasamblane ja sonniderohke hämar madalsoomets tundub ringi vaadates olevat talle sobilik elupaik. Targemad arvavad, et vett võib olla liiast ja võrsed on üle ujutatud. Ära tulime kohtamata ainsatki.

Haruline võtmehein.

Harulised võtmeheinad Perajärve aru- metsa servas noorte mändide kõrval on alles. Vaid treenitud silm suudab leida rohus midagi nii õrna ja õietut, kõrgust on neil vast paar sentimeetrit. Küllap on koht sõnajalgtaimede jaoks liiga päikseline ja pinnas läbi kuivanud.

8. juuni

Hommikul võtame suuna rahvuspargi lõunaossa loodusmetsade alale. Seal, kus Ödrejärve-äärse palumetsa veer järsult soo poole langeb, algab madalsoomets ja nõlvadest niriseb allikaid. Ubalehtedesse kasvanud mudalohud, uibulehed, leselehed, laanelilled ja piibelehed. Seal, kus vesi koguneb, on võimust võtnud turbasamblad. Teeme endile teed langenuid tüvede vahel, poeme läbi kuuskede poolkuivanud okste, vibalike leppade, kaskede, pihlakate ja pajude, hüppame mättalt mättale, sumpame püdelas mudas. Satume esimeste väikeste käopõlled peale, neid on siin veel ja veel, on ka kuradi sõrmkäppi. Tahedamatel kannupeatsetel leidub sekka ka karu- ja ungrukolda. Seekord on meil rohkem

õnne. Keset üht märga lohku hakkavad vaevu silma rohelised varred, ihaldatud koralljuured, viljad küljes. Kokku leiame neid ümberkaudu tosina jagu.

Üpris salapärane olend, kuid seda on ju kõik käpalised. Tema elu möödub meie silmade eest varjatult maa all. Esmapilgul on ta midagi nugitaimede ja valgusest sõltujate vahepealset. Ei ole lehti, silmatorkavaid, noppima ahvatlevaid õisi, korralikku mugulat ega juuri. Aga milleks talle lehed, kui rohusööjad teda ei ähvarda, või silmahakkavad õied, kui putukaid ei ole vaja ligi meelitada? Tuli meelde, et ta tolmeldab end ise. Ja seemnetel pole kaasas idanemiseks vajalikku toiduvartu. Sellepärast vajab idanemisel seente kaasabi. Nagu taimparasiididki vajavad eluks seeni ja puid. Õis ei ole vähem täiuslik kui täispikkuses orhideedel.

Järgmiseks sihiks on Pautsjärve reservaat. Pinnases peab siin olema küllaga niiskust ja toitaineid, sest ilusad, vast mitukümmend aastat puutumatusena püsinud metsa männid on harjumatult kõrged, sihvakad ja jämedad, teiseks rindeks noored kuused, muljetavaldavate mõõtmetega on ka kased ja haavad.

V-lõiked määndidel annavad tunnistust nõukogudeaegsete vaigutusbrigaadide tööst. Ületame kõdunevatel tüvedel turnides „kepsupunkti“ otsides oosialuse mudase oja, siis väikese lageraba ja jõuame soostuvasse metsa järgmise kõrge oosinõlva alla, kust leiame taas väikest käopõlle ja paar koralljuurt. Kuldking jääb siinkohal nägemata. Kuivemate kühmude otsas ronivad ungru- ja vareskollad. Mahalangenud kuuskede juurte all mudaaugus õilmitsevad prisked soovõhad.

Edasi sõidame Koiva äärde ja vaatame pärastlõunases leitsakus üle lehmade sõtkunud puiskarjamaa, mis kevaditi üle ujutatud. Metsaserval heinas õitsevad kauni õrnroosa õisikuga kurekell-ängelheinad, leppade all lopsakate angervaksade, kõrreliste ja tarnade vahel lohus kollased võhumõõgad. Rohupuhmastelt leiame minu jaoks täiesti tundmatut kannikest –mülgaskannikest. Käpalistest ei saa märkmikku muud kui veidi rohekat käokeelt, suurt ja väikest käopõlle.

Võtame suuna Kuutsi poole. Mõniste muuseumi orhideesõbrast direktor Hele Tulviste juhatab meid metsaveotee pervele koralljuure kasvukohta. Loeme metsaservas kokku alla 10 isendi ja teisel pool teed kõrges rohus mõned käokeeled. Peetri jõe hoiualal üllatab meid kaunis rohke pärnaga mets teepoolisel küljel. Jõgi voolab laias kõrgete kallastega sängis, teiseks kaldaks on liivakivipaljand, milles on märgata kaldapääsukeste pesaavasid. Viimaks ometi saan tutvust teha rapuntsliga. Kaldapealses rohus ja metsa all kasvab valge õietutiga kaunitari üksikuna, paariti või väiksete rühmadena. Vee ääres, kus valgust ja niiskust rohkem, on suuremaid kogumikke. Ette tuleb ka pruuni pesajuurt. Ja kõikide suureks rõõmuks viimaks ometi kuldkinga. Taimi on paar ja nad on ära õitsenud. Mõniste on Eestimaa lõunatipp ja üks väheseid kohti Lõuna-Eestis, kus aluskivimiks on liivakivi kõrval lubjakivi.

Päev hakkab õhtusse jõudma. Hele viib meid veel vanasse võsastunud kruusakarjääri. Kohe kui auto ukse lahti tegime, märkasime sealsamas rohus kikitavaid roosasid õitepäid, mis osutusid rattarööpal kasvama hakanud balti sõrmkäppadeks ja ebatüüpilisteks kahkjaspunasteks sõrmkäppadeks. Balti sõrmkäppi jätkus kõikjale kaskede ja lepapõõsaste vahele, nii täiskasvanuid kui ka suurel hulgal noori taimi.

9. juuni

Hommikul ronime Tiiu järel väljasõidutee kohale maasikavälule. Kupli nõlval noorte mändide ümber kasvavate kuu-võtmeheinade hulgas on mõned üsna kõrged eksemplarid. Täiskasvanud, noorjargud. Taimed näivad end siin hästi tundvat.

Ruttan bussile, teistel on veel aega mõni tund botaniseerida.

Tiiu Speek,
klubi värske liige

Kõdu-koralljuure otsingute jätk

Kuna siinkohal Tiiu Speegi ülevaade katkeb, jätkan viimase inventuuripäeva tegemiste ülevaatega.

Pärast võtmeheinade imetlemist sõidame Karula kuplite vahel Mäekonnu Tornimäe vaatetorni juurde. Ronime üles ja kõrgelt avaneb suurepärane vaade ümbrusele – paistavad kaunid kuuskedega kuplid ja nende vahel pikad põllud.

Aasta orhidee otsingud jätkuvad veidi kaugemal asuva Veetka (Viitka) järve jääres. Selle järve teiselt kaldalt paistab Metsamoori perepark. Meie aga oleme sattunud vahvalt vetruvale siirdesoo-õõtsikule. Seal ei hakka kohe orhideesid silma, aga turbasammalt katab õitsev jõhvikas. Kogu soomaastikku ilmestavad helerohelised soo-sõnajalad, ahtalehise villpea lumivalged tutid ja küüvitsa roosakad õienupud. Hoolikamalt vaadates püüavad pilku saagi ootel huulheinte värviliste näärmetilkadega lehed. Lõpuks ikka märkame käpalisi ka. Soo-neiuvaiba noored taimed on hajali siin-

Kõdu-koralljuurt otsimas Veetka järve õõtsikul.

seal ja kahkjaspunane sõrmkäpp öitseb. Veidi metsas seiklemist ja metsaveerest jõuame järgmisesse vesisesse kohta. Siin on sanglepad mättal ja vees kõrguvad konnaosja varred. Kohe ka üllatus! Sanglepa juurest mättalt leiame kõdu-koralljuure, mõnel mättal kohe mitu. Kokku paneme kirja 48 isendit. Siit soost astume välja rõõmuga ja jätamegi Karula küngastega hüvasti.

Enne Tartut teeme veel peatuse. Põikame üsna maantee lähedale Tatra allikasoose. Klubi tegi siia põhjalikuma retke 2009. aasta suvel, siis leiti 12 kaitsealust taimeliiki. Puude tagant avanev vaade meenutab pigem mõnda Saaremaa allikasood kui Tartumaad. Uskumatu maastik siin Tartu külje all! Sepsikamätaste vahel kahlates hakkavad silma kohe orhideed – balti ja kahkjaspunane sõrmkäpp, harilik käoraamat. Soo-neiuvaiba öitsema puhkemist ootavaid taimi on ka rohkesti. Soojal suvepäeval on soos mõnus mütata ja nii leiame veel huvitavaid tegelasi. Kärbesõis ei hakka kunagi kohe silma ja muguljuurt on eriti raske märgata. Selle soo üheks harulduseks on kollane kivirik, aga tema leidmiseks oleme siia liiga vara sattunud.

Selle toreда sooga saab meie mitmepäevane retk otsa. Tänu ilusatele suveilmadele ja Tiiu lahkele vastuvõtule saab Karula kanti veel kaua meenutada.

Sirje Azarov

Niitvälja soo kaitstavaid soontaimi inventeerimas

Ühised suvised ekskursioonid looduslikult põnevatesse paikadesse on Eesti Orhideekaitse Klubi pikaajaline väärtuslik traditsioon. Üks selliseid käike 2013. aastal viis orhideehuvilised Harjumaale Niitvälja sohu. Mõte just seda ala külastada tuli Keila linnavalitsuse soovist moodustada Niitvälja looduse hoidmiseks kohaliku tähtsusega kaitseala. Niitvälja soo paikneb Keila linna külje all, mistõttu tõelised loodushuvilised leiavad tee sinna

Fotograafid Niitvälja madalsoos.

üsna kergesti. Samas tuleb enne sohu jõudmist läbida ka veidi metsasemat või võsasemat ala. Kuigi Niitvälja sood on varem kirjeldatud sooinventuuri käigus ja külastatud taimeliikide seire käigus ning ekspertide omal algatusel, ei pööratud eelnevatel kordadel ehk erilist tähelepanu just käpalistele.

Meie mõte sai teoks 13. juuli kuumal ja pilvitul päeval, mil Keila raudteejaamas kogunes 16 klubi liiget ja sõpra, et tutvuda Niitvälja loodusega. Oluliseks abiks oli Inge Angerjas, kes tutvustas meile Niitvälja olusid ja väärtusi, andis ka soovitusi, kuidas alale kõige paremini ligi pääseda. Samuti saime eelinfot Vello Keppartilt, kes on Niitväljal kaitstavate liikide kohta andmeid kogunud omal käel juba mitmel korral varem ja kes ka meie ekspeditsiooniga ühines. N-ö eelluure alale tegime Ester Valdveega juba varem, 4. juulil, seega sai Niitvälja soo kaitstavate taimeliikide asjus kokkuvõttes päris korralikult läbi uuritud.

Esmalt vaatasime ühiselt üle kunagise puisniiduala, kus öitses sile tondipea. Tähelepanelik silm leidis üles ka üsna tagasihoidliku välimusega Natura 2000 nimestiku liigi püst-linalehiku. Seejärel jagunesime rühmadeks, et ca 100 hektari suurune soola võimalikult terviklikult läbi käia. GPSiga varustatult asus iga rühm oma piirkonda uurima. Inventeerimisel salvestati leitud kaitstavate taimeliikide asukoha koordinaadid ja loendati (ning pandi kirja) taimede arv.

EOKK inventuuri tulemusel leidsime Niitväljalt kokku 20 liiki kaitstavaid soontaimi – 7 II kategooria liiki ja 13 III kategooria liiki. Eesti kogu populatsiooni arvesse võttes on Niitväljal märkimisväärselt suurearvulised ja esinduslikud asurkonnad lõhnaval käoraamatul (II) ja eesti soojumikal (III). Lõhnaval käoraamatul on mandril teada vähe leiukohti, mistõttu Niitvälja ühe idapoolsema populatsioonina ja ka oma erakordselt esindusliku suuruse poolest pakub teaduslikku huvi, kuid väärib ka kindlasti senisest tõhusamat kaitset. Teine muljetavaldava arvukusega liik Niitvälja soos on eesti soojumikas. Külastasime Niitvälja sood selle liigi öitsemise ajal, kuid lisaks öitsevatele taimedele loendasime ka hulgaliselt vegetatiivseid isendeid. Tähelepanu väärivateks leidudeks olid ka kuninga-kuuskjalg, kärbesõis ja porss.

Lisaks mitmetele toredatele liigileidudele rõõmustas meelt kaunis suvine soomaastik, seda isegi vaatamata mõnedele ebameeldivatele inimõjudele, nagu kuivendus ja sõidukijäljed.

Lõunast piirab sood raudtee, küllap on oma jälje soo veerežiimi halvenemisele jätnud ka see.

Kokkuvõttes võib öelda, et Niitvälja soo väärrib kaitset, eeskätt tuleb kaitstavate liikide osas esile tõsta kahe liigi väga esinduslike populatsioonide esinemist. Need liigid on lõhnav käoraamat ja eesti soojumikas. Ala loodusväärtust suurendab teiste kaitstavate liikide hulgaline esinemine soos. Keila linna huvi moodustada Niitväljale kohaliku omavalitsuse kaitseala on tervitatav, tõhusamat kaitset pakuks aga püsielupaiga või kaitseala moodustamine.

Niitvälja soo hea tundja Vello Keppart ja Ester Valdvee.

Niitvälja inventuuri käigus 4. ja 13. juulil 2013. a leitud kaitstavad taimeliigid

Liik	Kaitse- kategooria	EL Loodus- direktiiv, lisa nr
balti sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza baltica</i>	III	
eesti soojumikas, <i>Saussurea alpina</i> ssp. <i>esthonica</i>	III	II, IV
harilik käöraamat, <i>Gymnadenia conopsea</i>	III	
harilik porss, <i>Myrica gale</i>	III	
kahelehine käokeel, <i>Platanthera bifoliata</i>	III	
kahkjaspunane sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza incarnata</i>	III	
kaunis kuldking, <i>Cypripedium calceolus</i>	II	II, IV
kuninga-kuuskjalg, <i>Pedicularis sceptrum-carolinum</i>	III	
võõthuul-sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza fuchsii</i>	III	
kärbesõis, <i>Ophrys insectifera</i>	II	
lõhnav käöraamat, <i>Gymnadenia odorata</i>	II	
põõsasmaran, <i>Potentilla fruticosa</i>	III	
püst-linalehik, <i>Thesium ebracteatum</i>	II	II, IV
rohekas käokeel, <i>Platanthera chlorantha</i>	III	
Russovi sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza russowii</i>	II	
sile tondipea, <i>Dracocephalum ruyschiana</i>	II	
soo-neiuvaip, <i>Epipactis palustris</i>	III	
suur käopõll, <i>Listera ovata</i>	III	
täpiline sõrmkäpp, <i>Dactylorhiza cruenta</i>	II	
ungrukold, <i>Huperzia selago</i>	III	

Merit Otsus

Tähelepanekuid orhideemaailmast Maalambad ja käpalised ühel karjamaal

Kiltsi niit asub Tallinnast 130 kilomeetri kaugusel Väike-Maarja vallas. See 8 hektari suurune niit on pikka aega olnud karjamaa. 19. sajandil oli seal Vão mõisa hobusekoppel, hobuseid karjatati ka 1970ndatel. Kiltsi niidul on mitmeid erinevaid biotoope. Osa neist on kuivad, osa parasniisked ning leidub ka liigniiskeid kohti, mis on kevaditi kaua vee all. Suurem osa niidust on siiski õhukese lubjarikka mullaga. Rohurindes valdab värihein (*Briza media*). Haruldastest liikidest on kõige rikkalikumalt harilikku käoraamatut (*Gymnadenia conopsea*), lisaks veel suurt käöpõlle (*Listera ovata*), kuu-võtmeheina (*Botrychium lunaria*) ja südame-emajuurt (*Gentiana cruciata*).

Eesti maalambad kevadisel nurmenukkudest kirendaval Kiltsi niidul 15. mail 2011. aastal.

Lambad liikusid niidul vabalt ja otsustasid ise, kuhu minna ja mida süüa, nad pääsesid ka kuiva männi- ja kuusemetsa ning niiskesse lehtmetsa.

Karjatati päeviti, öösi olid lambad laudas kaitseks metsloomade eest. 2011. aastal oli lambaid 18, järgmisel suvel vaid kuus ning siis jälle rohkem. Täiskasvanud uttesid oli karjas 5 kuni 7.

Üks hinnalisim ja rikkalikem kaitsealune liik Kiltsi niidul on harilik käoraamat (*Gymnadenia conopsea*), mille arvukust on hinnatud alates 2003. aastast. Lammaste karjatamine niidul algas 2006. aastal, mille järel käoraamatu arvukus on tõusnud vaatamata sellele, et lambad söid neid meeleldi. Eriti kõrge oli arvukus 2008., 2011. ja 2013. aastal.

Õitsvad harilikud käoraamatud (*Gymnadenia conopsea*) Kiltsi niidul 30. juunil 2012. aastal.

Enamasti oli karjas palju väikseid talleid (2011 – 12; 2013 – 13), vaid 2012. aastal oli üks tall. Tähelepanekute järgi söid kõik loomad, eriti alla 1-aastased, meeleldi sireli, kibuvitsa, õunapuu ja pihlaka õisi, mis kõik eritavad meeldivat lõhna. Lambad vältisid aga tugevalõhnalisi taimi, mis sageli on ka ravimtaimed, nagu raudrohi (*Achillea millefolium*), must vägihein (*Verbascum nigrum*), harilik härjasilm (*Leucanthemum vulgare*), kollane karikakar (*Anthemis tinctoria*), liht-naistepuna (*Hypericum perforatum*),

harilik silmarohi (*Euphrasia officinalis*), harilik kõõmen (*Carum carvi*) ja harilik pune (*Origanum vulgare*).

On teada, et lambad võivad täpselt ära tunda taimi või taimeosasid. Võib oletada, et teatud taimede söögiks valimine põhineb lõhnal ja kokkupuutel ja need, mis maitsevad valesti, lükatakse tagasi (Lynch jt, 1992). Kaks korda nägin, kuidas kogenud uted otsustasid, kas taim on söödav või ei. 2011. aastal avastas karja vanim utt niidult kollase karikakra (*Anthemis tinctoria*), mida seal varem ei leidunud. Ta võttis õisiku suhu, veidi aja pärast avas suu ja lasi taime lahti – puutumatu. Ta ei söönud seda. Õitel ei olnud mingit märki sellest, et olid olnud lamba suus, kõik kergesti purunevad kroonlehed olid terved. Sama kordus 2013. aastal musta vägiheinaga (*Verbascum nigrum*), mida kasvas niidul mõni üksik isend. Kogenud lammas võttis õisikust väikese osa suhu, võttis aega otsustamiseks ning jättis taime söömata.

Natalja Dudareva (Dudareva, 2005; Dudareva jt, 2013) avaldas taimede lõhna kohta järgmise mõtte: „Taimede lõhnatootmine on kõige suurem siis, kui õied on valmis tolmlamiseks ja ka potentsiaalsed tolmeldajad on aktiivsed. Äsja avanenud noored õied, mis ei ole veel tolmeldamiseks valmis, toodavad vähem lõhnaineid ning nad ei ole tolmeldajatele nii ahvatlevad kui küpsemad õied.“

Eesti maalambad on pika kogemusega kohalikud loomad, nad tunnevad kohalikke taimi hästi ning nad oskavad nende hulgast õigeid valida. Neid on nimetatud isegi gurmeesööjateks. Kui võimalik, valivad nad taimi, mis lõhnavad ja maitsevad hästi. Lõhna tähtsust söögitaime valimisel kinnitavad Kiltsi niidul tehtud tähelepanekud käpaliste söömise aja kohta. Lambad ei puutunud käpalisi nende kasvuperioodil, vaid alles siis, kui need hakkasid eritama lõhna. Käpalistel avanevad õied õisikus osakaupa ja õisik ei erita tugevat lõhna enne, kui suurem osa õisi on avanenud ja valmis tolmlamiseks. See protsess kestab mitmeid päevi. Lambad ootasid ära enamuse õite avanemise, seega ka maksimaalse lõhnaerituse aja ning söid siis kõik õisikud, jättes järele vaid varrekontsud. Vaatlusperioodil (2006–2013) kordus

see muutumatult: mõni päev pärast seda, kui suurem osa õisi oli avanenud, olid need ka ära söödud.

Kiltsi niidul kasvavate harilike käoraamatute ja lammaste arvukus on esitatud tabelis. Kuidas on võimalik, et lammastest hoolimata on taimede arvukus kasvanud? On tuntud tõsiasi, et lambad söövad käpalisi, seetõttu on antud negatiivne tagasiside põllumajandustootjatele, kes karjatavad lambaid käpalistest rikastel aladel. Neid kutsutakse üles sealt loomi mujale viima, kuigi neil niitudel on sajandeid lambaid karjatatud. Üks käpeline toodab tuhandeid seemneid ja kui sobivates kasvutingimustes idaneb neist väikegi osa, piisab sellest taimede uuenemiseks.

Hariliku käoraamatu (*Gymnadenia conopsea*) ja lammaste arvukus Kiltsi niidul 2002–2013. a. 2008. ja 2011. aastatest ei ole käoraamatute kohta andmeid, kuna lambad söid kõik taimed ära enne, kui neid jõuti loendada. Ka aastatel 2007 ja 2009 söid lambad osa taimi enne seiret.

Aasta	Orhideed	Lambad
2003	100	0
2004	550	0
2005	750	0
2006	800	3
2007	250	6
2008		8
2009	250	7
2010	800	8
2011		18
2012	1350	6
2013	1750	18

2013. aasta suvel leiti vanemate taimede ümbert uusi, seemnest idanenud käoraamatuid. Pool-looduslikul niidul karjatatavad lambad loovad käpalistele täiendavaid kasvukohti. Idanemise järel vajavad käpalised palju valgust, mida hästi karjatatud looduslikul niidul piisab.

Lammaste meelte võimet toiduvalikute tegemisel on uuritud vähe. Ka ei ole kuigi palju tähelepanekuid lammaste orhideede-eelistuste kohta, sest erinevad käpaliseliigid on erineva maitse ja lõhnaga.

Noored harilikud käoraamatud (*Gymnadenia conopsea*) (tähistatud sinisega) Kiltsi lambakarjamaal 19. juulil 2013.

Kirjandus

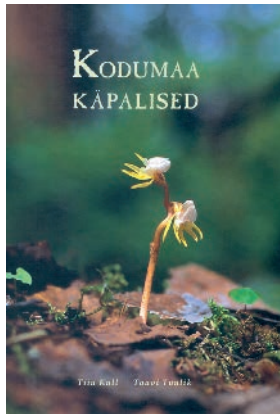
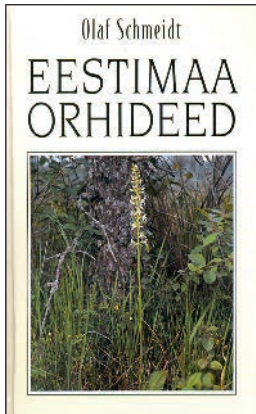
- Dudareva, N. 2005. Why do flowers have scents? Scientific American. 18th April 2005.
<http://www.scientificamerican.com/article.cfm?id=why-do-flowers-have-scent> (16.9.2013)
- Dudareva, N., Klempien, A., Muhlemann, J. K. & Kaplan, I. 2013. Biosynthesis, function and metabolic engineering of plant volatile organic compounds. New Phytologist, 198(1), 16–32.
- Lynch, J. J., Hinch, G. N. & Adams, D. B. 1992. The Behaviour of Sheep. Biological Principles and Implications for Production. CAB International and CSIRO, Australia.

Annika Michelson

Muu

Uus orhideeraamat

Orhideekaitse Klubi liikmete poolt ilmutatud orhideeraamatuid on juba kolm, iga viimase aastakümne kohta üks: 1996. a Olaf Schmeidilt „Eestimaa orhideed“, 2002. a Tiiu Kullilt ja Taavi Tuulikult „Kodumaa käpalised“ ja 2013. a Tarmo Pikneri „Eesti orhideed“. Igaüks neist on ülevaatlik, põhjalik ning sündinud suurest huvist orhideemaailma vastu. Kõigis neis on oluline ühisosa, samas on iga raamat ka oma autori(te) nägu.

Fotonäitus „Orhideed Eestimaa looduses“

Mööda kodumaa väiksemaid ja suuremaid näitusepaiku rändab juba 2010. aastast Eesti Orhideekaitse Klubi fotonäitus „Orhideed Eestimaa looduses“, mis valmis klubi 25. sünnipäevaks ning oli ühtlasi pühendatud ülemaailmsele loodusrikkuse aastale. Näitus koosneb 27 pildist, lisaks sissejuhatav tekst meie looduslike orhideede ehk käpaliste kohta.

Näituse eesmärk on tutvustada siitsamast Eestimaa mullast sirgunud käpalisi. Pildidel võib näha nii üliharuldasi kui ka sagedamini esinevaid käpalisi neile omases keskkonnas.

Väljapanek ei hõlma küll kõiki Eestis leiduvaid liike, kuid esindatud on suurem osa nende värvi- ja vormiküllusest. Fotodel on balti, saaremaa, kuradi-sõrmkäpp, kahkjaspunase sõrmkäpa helekollaste õitega vorm, punane tolmpä ja selle valgeõieline vorm, valge tolmpä, kärbesõis, püramiid-koerakäpp, harilik muguljuur, kaunis kuldking, soo-neiuvaip, hall, jumala-, aru ja tõmmu käpp, lehitu pisikäpp, lõhnav ja harilik käoraamat, pruunikas pesajuur, soohiilakas ing rohekas käokeel. Kokku on 27 pildil 20 liiki, 1 alamliik, 1 valgeõieline vorm.

Fotode autorid on Toomas Hirse, Rainar Kurbel, Margus Muts, Tarmo Pikner ja Arto-Randel Servet.

Näitus on seni olnud vaadata:

2010. aastal Tallinna Ülikooli Akadeemilise Raamatukogu kohvikus Strix, Tallinna Botaanikaaias, Keskkonnaministeeriumis, Viljandi Linnaraamatukogus, Tartu Ülikooli Türi Kolledžis, Lahemaa looduskeskuses, Kuressaare kultuurikeskuses, Mihkli talumuuseumis Saaremaal, Lihula mõisas Matsalu loodusfilmide festivalil; 2011. aastal RMK Emajõe-Suursoo looduskeskuses ja Tartu Keskkonnahariduse Keskuses; 2012. aastal Pärnu Loodus- ja Tehnikamajas, RMK Ristna looduskeskuses, Hiiumaa koduloomuuseumis; 2013. aastal Eesti Loodusmuuseumis. 2014. aasta alguses sai näitust vaadata Lindakivi Kultuurikeskuses ja Nõmme Kultuurikeskuses.

Hea orhideehuviline!

Kui oled klubi tegevusest huvitatud, võta ühendust aadressil:

Ester Valdvee
Järvamaa, Albu
Telefon: 5139984
e-post: ester@valdvee.eu

Jana-Maria Habicht
Eesti Loodusmuuseum
Lai 29A, Tallinn 10133
Telefon: 6603327
e-post: jana@loodusmuuseum.ee

Meie kodulehekülg:
<http://www.orhidee.ee>

Journal of Estonian Orchid Protection Club
ÖÖVIUL
Lesser Butterfly Orchid
10/2014

Preface

New spring for orchids flowering is close. Hopefully it will be successful for them. Like orchids, other rare species of seminatural grasslands and fens seem to be blooming and growing more than in times when these sites were managed. But we have to realize that the present stage is transitional between managed land and forest. The process of overgrowing takes place quite intensively, even on protected areas. We have to think about this.

Laimi Truus

Orchid of the year 2014 is military orchid (*Orchis militaris*)

Military orchid belongs to the 3rd category of protected species and has been quite wide-spread so far. However, during the last decades the abundance has declined due to habitat loss. Therefore we plan to clarify the status and concentrate on raising public awareness connected to this species.

Fieldwork in summer 2013

Summary of the coralroot orchid (*Corallorhiza trifida*) inventory

Inventory took place in southeastern Estonia in 7.–9. June 2013. Formerly recorded sites were checked in Karula National Park and in the closest vicinity. Several other protected species were

also recorded (table on p. 6). Single plants were found in most sites but a large new population was found in quaging transitional mire on Veetka lake shore.

Ester Valdvee

Coralroot orchid (*Corallorhiza trifida*) inventory fieldwork

Inventory sites of the first two days in SE Estonia – hiking in quite impenetrable landscape and few findings. Accommodation was organized in Kүүnimetsa farm, far from civilization.

Tiiu Speek

Continuation of the coralroot orchid inventory fieldwork

As previous description ended after the second day of fieldwork, author describes the third day when a new, large coral-root population was found.

Sirje Azarov

Inventory of protected vascular plant species in Niitvälja fen

Niitvälja fen (ca 100 ha) is located in northern Estonia and quite large proportion of it lies on the territory of Keila town. Therefore the authorities of Keila were interested to know the nature values of the fen. In the morning of July 16th sixteen members and friends of the Club started the vegetation inventory. People were divided into three groups to look through as big territory as possible. Seven species were found belonging to the 2nd category of protected species and 13 species from the 3rd category (table on p. 17). Niitvälja fen deserves nature protection for the big number of protected plant species. Special value is added by huge

populations of two *Gymnadenia* species and *Saussurea esthonica* (EU Natura 2000 species).

Merit Otsus

Estonian sheep and orchids

Sheep are very demanding in respect of fodder plants. They identify plants by smell and therefore they prefer good smelling flowering species. Local Estonian breed is well familiar with local plants and does not like several medical and strong smelling species, but like orchids very much. The author describes behaviour of sheep on a species rich meadow in North-Estonia, Kiltsi where sheep ate all *Gymnadenia* plants when they were in full flower. However, the abundance of plants did not decline from year to year and many young plants were recruited.

Annika Michelson

Varia

New orchid book

Three orchid books have been published by Club members in about 30 year period – by Olaf Schmeidt in 1996, by Tiiu Kull and Taavi Tuulik in 2002 and now, in 2013 a new book by Tarmo Pikner.

Photo exhibition „Orchids in the Estonian nature“

In 2010 the Club photographers put together an exhibition of Estonian orchids. The exhibition can be seen continuously in different places of the country.

